

Podnik IPRA

Případ údažného rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví

ŠÁRKA KOUKALOVÁ

Většinu architektů a dalších odborníků pracujících v rámci Technických ústavů ministerstva vnitra tvořili političtí vězni. Komunistický režim nicméně řady vězňených specialistů rozšiřoval i dalšími akcemi, které se navenek tvářily jako vyšetřování hospodářské kriminality. Obzvláště velký počet odsouzených „vynesl“ zejména zátah na Inzertní, propagační a reklamní agenturu (IPRA).

Perzekuce architektů, statiků a dalších odborníků v oboru stavebnictví v 50. letech dolehla na překvapivě velký počet lidí – přesná čísla neznáme, víme však, že se počet odsouzených architektů a stavebních odborníků tehdy vyšplhal řádově na stovky (a to jen v pankrácké věznici). Je možné odhadnout, že dvě třetiny z nich tvořili političtí vězni, odsouzení v rámci vykonstruovaných procesů za velezradu, špionáž a jinou protistátní činnost. Zbytek byl vězňen za jiné trestné činy, nejčastěji hospodářského rázu – nicméně lze předpokládat, že i v řadě těchto případů byl skutečný motiv zatčení politický.

Do této neurčité zóny, v níž se politická perzekuce skrývá za vyšetřování hospodářské kriminality, spadá rozsáhlá akce, která v závěru 50. let rozšířila vězeňské technické ústavy ministerstva vnitra o čerstvou posilu desítek nových odborníků. Řada architektů a inženýrů tehdy byla v rámci několika zátahů odsouzena k nepodmíněným trestům za „rozkrádání národního majetku“ nebo „majetku lidového družstva“ (posléze se používal termín „rozkrádání majetku

v socialistickém vlastnictví“). Jednalo se v první řadě o zátahy na technické vysoké školy (ČVUT v Praze a VUT v Brně) – a pak zejména o pozoruhodný případ podniku IPRA.

Případ Jiřího Vahaly

Po roce 1948 byli architekti a inženýři nuceni přejít ze soukromých firem a ateliérů do státních podniků a projektových ústavů. Zejména v 50. letech přítom nekomunisté měli velmi omezené kariérní vyhlídky, spojené s nízkým platem a nemožností vybírat si zakázky. Pro architektky, kteří si potřebovali přivydělat nebo chtěli pracovat na zajímavějších úkolech, nicméně na začátku 50. let existovala možnost, jak se k jiným úkolům dostat. Několik podniků mohlo polooficiálně, ale podle všeho legálně zprostředkovávat zhotovování projektů pro další investory. Tyto služby poskytoval Český fond výtvarných umění, Obchodní komora a další podniky. Jedním z nejdůležitějších byl v tomto ohledu podnik IPRA Československé strany lidové se sídlem v pražském Paláci Lucerna.

Z pozdějších vyšetřovacích dokumentů se dozvídáme, že na úseku projekce pro ni pracovalo 1900 externích pracovníků, zaměstnanců projektových a výzkumných ústavů.¹ Jedním z nich byl i Jiří Vahala, podle jehož výpovědi si můžeme udělat představu i o dalších architektech či o tom, jak spolupráce s IPRA probíhala – a jak došlo k následnému zatýkání.²

Vahala se stejně jako řada jiných architektů do spolupráce s IPRA zapojil proto, aby si přilepšil k platu ve státním Stavoprojektu. Jako nestraníček měl oproti slušně placeným (13 000 Kčs) architektům-komunistům jen poloviční plat. Když hledal možnosti přivýdělnku, dostal kontakt na zmíněnou agenturu, která byla v té době standardně fungujícím podnikem, jaký měla pro svůj provoz každá z tehdy povolených politických stran. Navíc umožňovala proplácat projekční práce: *IPRA ty práce zadávala ve smlouvě o dílo. Tímto způsobem pracovali i další architekti pro různé investory. Přes IPRu jsem dával podklady a faktury, oni je mohli překontrolovat s tím, že 20 procent bylo pro ně, tedy pro organizaci lidovců, a 80 procent*

1 ABS, Sbirka Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy MV (V-MV), vyšetřovací spis a. č. V-3500 MV, Revize podniku IPRA ukončená dne 30. 9. 1958.

2 Rozhovor autorky s Jiřím Vahalou viz KOUKALOVÁ, Šárka: Architekti beze jména. Rozhovor s architektem Jiřím Vahalou o vězňených tzv. Basaprojektu na Pankráci. *Zprávy památkové péče*, 2018, roč. 78, č. 6, s. 677–680.

přišlo nám projektantům za práce a režijní náklady. Faktury posílala už IPRA a peníze přijímala IPRA.

Tento systém fungoval ke spokojenosti všech stran - architekti si mohli přivydělat, zprostředkující podnik získal provizi a investoři se dostali k projektům rychleji a levněji než přes těžkopádné projektové ústavy. Není divu, že zakázek od státních podniků tak bylo dostatek. Architekt Vahala pracoval zejména pro státní statky, poprvé na části hospodářství u Aše: *Ve svém volném čase jsem se tam jel podívat a dohodnout se stavebním technikem. Nakonec jsem pro statek Aš vypracoval celý projekt. Když se to rozkřiklo u dalších státních statků (bylo jich celkem 12), tak se ke mně hrnuly podobné zakázky jedna za druhou, od jižní Moravy až po Krušné hory.*

Jiří Vahala tyto zakázky začal projektovat v roce 1953, před koncem roku 1954 byly dokončeny a odevzdány investorovi pro stavební řízení. Tehdy se poprvé objevil náznak možných problémů. Režim celý systém považoval za skryté soukromé podnikání a připravoval možná opatření. Podle Vahaly v roce 1954 státní statky dostaly nařízení, *že ty faktury musí zkontrolovat dvojice soudních znalců. Jelikož to bylo v různých krajích, tak podle krajů kontrolu prováděli různí znalci. První tři faktury mu byly na jaře 1954 bez problémů vyplaceny, dalších 8–9 mělo být proplaceno koncem roku.*

Tehdy se začala situace dále komplikovat - investory navštívila policie a proplatit faktury bez udání důvodu zakázala. V té chvíli ještě pomohly konexe: *Má kolegyně za tím účelem kontaktovala ministra vnitra Rudolfa Baráka a sdělila mu, že práce byla hotová, nikde neměli námítky, nic nebylo vadného. On ji ujistil, že do dvou měsíců to bude vyřízeno, a pokud ne, tak má opět přijít. Po zásahu ministra Baráka bylo v lednu 1955 opravdu vše proplaceno. IPRA po srážce svých 20 %*

Jiří Vahala

Foto: Šimon Vahala

poslala peníze, které Vahala rozdělil spolupracovníkům a nadále už v soukromých zakázkách nepokračoval. Jeho pracovní podmínky se totiž zlepšily, když v letech 1954–1956 přešel do Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRP-MO), který se oddělil ze Stavoprojektu a v letech 1956–1958 působil ve Výzkumném ústavu ústředního svazu družstev. Někdejší přivýdělek se zdál být minulostí.

Ke konci roku 1958 však Vahala dostal výpověď, aniž by o ní byl informován - delší dobu zrovna pobýval na nemocenské, vrátit do práce se měl na konci února 1959: *Zrovna jsem se ráno vypravoval do práce po nemocenské. Když jsem vyšel z domu kolem půl sedmé, přistoupili ke mně dva pánové, že potřebují něco vysvětlit. Pak jsme šli do auta. Říkal jsem si, kam to jedeme, a s údivem koukám, že přijíždíme k Ruzyni. Zatrnulo mi, že to asi nebude jen tak. Přijali mě, řekli: „Svlékněte se, oblečte se, tady máte mundúr“ a zavedli mě do jedné z cel. Vahala byl posléze přiveden k výsledkům, u kterých*

musel po pěti letech „pře počítávat“ staré faktury - nedostal přitom k dispozici potřebné tabulky a nebyly mu poskytnuty ani jiné věcné podklady k dávno zapomenutým zakázkám. Z toho logicky plyne, že výsledný „pře počet“ nemohl mít vypovídací hodnotu. Výsledky přesto trvaly asi dva a půl měsíce, 2–3 hodiny denně, někdy i dvakrát za den.

Soudní řízení se konalo zkraje podzimu 1959 u Krajského soudu v Praze ve Spálené ulici. *Tam mě přivezli v poutech. Když jsem chtěl při přelíčení vysvětlit soudu, že vše je jinak, že to bylo odsouhlasené soudními znalci, že jsem tuhle fakturu za tu cenu nedělal, soudkyně mi sdělila, že to sem nepatří. V duchu jsem si říkal, že odsouzení měli být ti soudní znalci, nikoliv já. Jiří Vahala byl odsouzen za rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví k 6 letům odnětí svobody, zabavení majetku a ztrátě občanských práv.*

Trest si odpykal v plném rozsahu, propuštěn byl v roce 1965. Po celou dobu působil v pankráckém Technickém ústavu ministerstva vnitra, tzv. Basoprojektu, jako projektant. Po propuštění získal zaměstnání v Pražském projektovém ústavu.

Takzvané rozkrádání a zákon

Jaké byly právní a politické souvislosti případu rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví v padesátých letech 20. století? Podstatné, pro oblast právem zakotvené trestně právní ochrany státního a družstevního vlastnictví, bylo přijetí trestního zákona č. 86 z roku 1950, narychlo připraveného podle sovětského vzoru.³ V tomto zákoně byla zdůrazňována ochrana státního zařízení a státního majetku. V případě ochrany majetku trestní zákon silně diferencoval mezi ochranou soukromého majetku na straně jedné a státního (národního) i družstevního majetku na straně druhé. A za skutky proti

3 GRIVNA, Tomáš: Trestní právo hmotné. In: BOBEK, Michal - MOLEK, Pavel - ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, Brno 2009, s. 575–577 - viz <http://www.komunistickepravo.cz> (citováno k 29. 10. 2019).

státnímu či družstevnímu majetku následovaly mnohem tvrdší tresty než v případě obdobných trestných skutků proti majetku soukromému. Existoval tak podstatný rozdíl mezi krádeží, zpronevěrou či podvodem podle toho, vůči jakému typu vlastnictví taková jednání směřovala.

Základ ochrany majetku národního nebo majetku lidového družstva představovalo ustanovení § 245 trestního zákona definující skutkovou podstatu *rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví*. Podle tohoto paragrafu byl například pachatel odsouzen na tři až deset let za „neoprávněné“ výdělečné obohacování nebo jako „člen spolčení“, či *je-li tu jiná zvláště přitěžující okolnost*. Zákonná úprava prošla v roce 1956 novelizací zákonem č. 63/1956. Předcházela jí celostátní konference KSČ zaměřená mimo jiné na ochranu socialistického vlastnictví.⁴ Všechny orgány státního aparátu měly postupovat podle dvou zásad, jednak přísně trestat nepodmíněnými tresty třídní nepřátele, *notorické a velké rozkradače* a jednak u malých trestných činů uplatňovat tresty výchovného charakteru či zajišťovat kárná řízení závodů.⁵ V § 245 došlo poté ke změně, kdy termín *majetek národní nebo majetek lidového družstva* nahradil pojem *majetek, který je v socialistickém vlastnictví*. Majetek v socialistickém vlastnictví zůstal předmětem zvýšené právní ochrany a za trestné jednání vůči tomuto majetku následoval tvrdý postih.

Že nejvyšší vedení komunistické strany bralo tento typ trestné činnosti velmi vážně, vyplývá z docho-

vaných záznamů z jednání nejvyšších stranických orgánů. Například z rukopisných zápisků ze schůze politického byra ÚV KSČ dne 2. července 1957 se dozvídáme, že *nebylo politicky soudy a prokuraturoou pochopeno, že při rozkrádání společného socialistického vlastnictví jde o formu třídního boje a že v drtivé většině inspirátory a organizátory těchto akcí jsou v prvé řadě tzv. „bývalí lidé“*.⁶

Hlavním bodem tohoto jednání byra proto bylo vydání směrnice soudům, především Nejvyššímu soudu, o vysoké společenské nebezpečnosti rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví. Bylo rozhodnuto o znovuvytvoření sboru znalců u krajského soudu, který měl dohlédnout na zpřísnění trestů pro „rozkradače z řad třídních nepřátel“ a zrychlení souvisejících řízení. Pro posílení „politického účinku“ měly padnout výstražné tresty za podvrtnou činnost celých sítí rozkradačů. Především se měla pozornost věnovat nezákonným činnostem v odvětvích, jako bylo stavebnictví, spotřební průmysl, obchod a doprava.

Z jednání Politického byra ÚV KSČ dne 18. 6. 1957 vyplývá, že konkrétně činnosti IPRA se zabývaly už v roce 1955 tehdejší vládní výbor pro výstavbu a ministerstvo financí.⁷ Ministerstvo se na základě usnesení byra rozhodlo neproplácet po 1. červnu 1955 faktury z projektové činnosti, které nebyly zařazeny do státního plánu (Jiřímu Vahalovi byly poslední proplaceny už v lednu 1955). Podle záznamů z jednání byra ÚV KSČ začala důkladná kontrola podniku IPRA proto, že

údajně narušoval morálku architektů pracujících ve státních projektových ústavech s tím, že někteří z nich dokonce ze státní instituce odešli.

K zadávání projektů mimo rámec státních projektových ústavů docházelo prý proto, že nebyly do centrálních plánů zařazovány jako „nutné“ nebo „možné“, a investoři se tak snažili o jejich přípravu jinou cestou. Byro ÚV KSČ konstatovalo, že zatím nebyla plně vyřešena otázka vypracování projektů pro individuální výstavbu prováděnou soukromníky (garáže, přístavby k soukromým objektům i práce v soukromé bytové výstavbě). Zadávání soukromých projektů bylo také umožněno rozdílností a omezením působnosti příslušných směrních jednotlivých ministerstev, nevyjasněnou formulací autorského zákona č. 115/53 Sb. v otázkách projektování investiční výstavby, nejasným postavením architektů, členů Svazu architektů ČSR a jejich práce jako svobodného povolání.

V souvislosti se zevrubnou kontrolou podniku IPRA bylo na konci 50. let trestně stíháno několik set lidí ze stavebnictví.⁸ Tedy jen přes IPRA mohlo jít asi až o 500 lidí⁹ odsouzených za rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví. Jejich práce byla poté komunistickým systémem zneužita, neboť řada z nich pracovala ve vězeňských odborných složkách ministerstva vnitra. Na tyto tzv. nepolitické vězně – rozkradače majetku v socialistickém vlastnictví – se přitom nevztahovala největší amnestie politických vězňů z května 1960.¹⁰

4 Celostátní konference KSČ (11.–15. 6. 1956) projednala výsledky XX. sjezdu KSSS, směrnice ÚV KSČ k 2. pětiletému plánu (1956–1960) a změny ve stanovách KSČ.

5 NA, f. KSČ-ÚV, Politické byro ÚV KSČ, a. j. 291, sv. 214, b. 011, Rozbor situace na úseku boje proti trestné činnosti, 1959.

6 Tamtéž, a. j. 189, sv. 143, b. 006, Stav ochrany socialistického vlastnictví v roce 1957, 2. 7. 1957. K pojmu „bývalí lidé“ viz http://www.totalita.cz/50/50_01_006.php (citováno k 31. 12. 2019).

7 Tamtéž, a. j. 186, sv. 142, b. 005, Nežádoucí činnost podniku IPRA, 18. 6. 1957.

8 ABS, Sbirka V-MV, vyšetřovací spis a. č. V-3500 MV, Revize podniku IPRA ukončená dne 30. 9. 1958.

9 KOUKALOVÁ, Šárka: *Architekti beze jména. Rozhovor s architektem Jiřím Vahalou o věznicích tzv. Basaprojektu na Pankráci*, s. 677–680. Podle Jiřího Vahaly se o tomto počtu odborníků mluvilo ve vězení. Archivně nebylo uvedeno číslo zatím potvrzeno. Údaj 540 odsouzených přes podnik IPRA (z počtu 1900 zatčených) potvrzují také písemné podklady Františka Bäumelta pro soudní líčení u Nejvyššího soudu v Praze dne 14. 11. 1991.

10 ROKOSKÝ, Jaroslav: *Amnestie 1960. Paměť a dějiny*, 2011, roč. 5, č. 1, s. 45.